

A még mindig hiányzó monográfia

Király Béla: *Deák Ferenc.*
Akadémiai Kiadó. Budapest, 1993.

Az elmúlt évben jelent meg idehaza Király Béla Deák Ferencről írott, eredetileg az Egyesült Államokban 1975-ben megjelent munkája (Ferenc Deák. Twayne's World Leaders Series. Editor: Hans L. Trefousse. Twayne Publishers. A Division of G. K. Hall & Co. Boston). Amint arra a szerző a magyar kiadáshoz írt előszavában is utal, fájó hiányt lett volna hivatva megszüntetni ez a munka, hiszen Ferenczi Zoltán *Deák élete* című háromkötetes (1904) életrajza óta még mindig nem született modernebb monografikus feldolgozás Deák életművéről. Az elmúlt években egyes időszakokra vonatkozóan már történetek elemzési kísérletek (Sarlós Béla: *Deák és a Kegyezés.* Bp., 1987.; Takács Péter: *Deák Ferenc politikai pályája 1849–1865.* Bp., 1991.), Sándor Pál immáron évtizedek óta kutatja a „haza bölcsének” életútját (legutóbbi összefoglalása: *Deák, a történelmi személyiség.* Századok, 1993/1. szám); kiemelkedő jelentőségű ebben a tekintetben a Zala megyei Levéltárban Molnár András által végzett forrásfeltáró munka. Az MTA Történettudományi Intézetének keretein belül Hanák Péter vezetésével megkezdődtek Deák életműve kritikai kiadásának előmunkálatai. Mindemellert sem rendelkezünk modern szemléletű, átfogó igényű Deák-monográfiával. Király Béla ezt a hiányt kívánta enyhíteni munkájának magyar nyelvű megjelentetésével.

Művének kiindulótétele szerint: Deák politikai személyiségének lényegét az a kettősség alkotja, ami szellemi radikalizmusa és békeszerző hajlama között megfigyelhető. Deák olyan „eszmei radikális” volt (114. o.), aki józan mérlegelés útján szembe tudott nézni a „Realpolitik” követelményeivel, elveit soha nem feladva azokból az adott pillanatban elérhető

akarta és tudta megszerezni. Igazi államférfi, aki egyaránt képes a szilárd elvhűségre és a körülmények nyomásának engedő kompromisszumkötésre. A mű ezen alaptételét bizonyos módosításokkal elfogadhatjuk, ezen módosítások azonban a kirajzolódó politikusi portré igen lényeges vonásait érintik.

A szerző által felvázolt Deák szellemi portré ugyanis erőteljesen „modernizálta” és túlradikalizálta Deák politikai elveit. A mű lapjain vissza-visszatérő megállapítás szerint Deák lélekben és gondolatban igazi demokrata, az állampolgárok teljes, a politikai jogokra is kiterjedő jogegyenlőségének híve volt. Király már Deák első ismert közéleti megnyilatkozásának, a rablógyilkosságért perbefogott Babics József gulyásbojtár ügyében elhangzott védőbeszéd értékelésénél is szavaiból a nemesi, rendi Magyarországgal szembeni totális szembenállást véli kiolvasni. Deák célja ebben a beszédben a bűnbeesés útjának vázolásával a külső tényezők befolyásoló szerepének hangsúlyozása, a halálbüntetéssel járó megtorlása helyett a javulás útjának megnyitása volt a vétkes előtt. Mondataiban megfogalmazódik a fennálló társadalmi körülmények kritikája is, az a kijelentés azonban, hogy „Deák a dzsentri és a feudális társadalom ellen emelt vádat” (29. o.), mindenképp tudatosabb és átfogóbb szembenállást sugall Deák és a rendi társadalom viszonyában, mint ami ténylegesen fennállt. Deák Vörösmarty Mihályhoz 1832. február 24-én írott levelének következő sorai igen szemléletesen megvilágítják azt az azonosulás és kritika kettősségéből kialakult sajátos szemléletet, ami a fiatal Deák nézeteit jellemezte korai nemesi társadalmával kapcsolatban: „Így lehet a magyar nembest is régi álmaiból és százados előítéleteiből kivctköztetni, csak gyöngédeden nyúljunk az előkor balvéleményeiből szökött lepléhez, mely néki megszokás által

kedves lett, ne érezzük véle mezitelen-ségét, ne gúnyoljuk régi szabású erköl-cseit, egyszóval a magyar példabeszéd szerint ne akarjuk a százados tölgyet éles nyelvünk egy vágásával ledönteni, mert a mértéktelen erőlködés szándékunk tisztaságát ejtené gyanúba, s az óhajtott cél helyett elszánt ellenkezést szülhet. Idő kell mindezekhez, és békességes tűrés, felette hibázik tehát azon hatalmas, ki nemzetének szellemén felülemelkedve mindent egyszerre kívánna eszközösbe venni, amit fellengző lángelméje jónak lát, nem gondolva mivélünk, kik szabad röptét bámuljuk ugyan, de gyengébb lelkierőnk miatt el nem érhetjük...”. Deák egyszerre része és bírálója e társadalomnak, a reformkori nagy liberális nemzedék tagjai közül talán éppen ő tesztelte meg leginkább a modern liberális eszmék és a nemesi rendi politikai tradíciók sajátos reformkori ötvözetét.

Király Deák demokráta nézeteinek bizonyítékaként idézi Deák és Hertelen-dy Károly 1836-os országgyűlési követ-jelentését. Állítása szerint a Deák által itt javasolt program egyik lényeges pontja az volt, hogy „a még politikailag jogtalanok lehető legszélesebb körére terjesszék ki a szavazati jogot.” (44. o.) A jelentés azonban csak a szabad királyi városok országgyűlési státuszának, szavazatának rendezését érinti. Úgy tűnik, Király nem különíti el a „polgári szabadság” és „politikai szabadság” fogalmát. A reformkor egyik fő célkitűzése valóban a polgári jogegyenlőség (nemesi privilégiumok eltörlése, közteherviselés, törvény előtti egyenlőség) megteremtése volt, de ez a korabeli liberalizmus elveinek megfelelően távolról sem jelentett politikai jogegyenlőséget, s annak megfelelően általános választójogot – Deák eszmei hori-zontját a liberális elvek s nem az adott korban azoktól még elkülönülten jelent-kező demokráta elvek jellemezték.

Az 1848–49-es forradalom és sza-badságharc időszakának leírásakor is „át-demokratizálja” Király Deák álláspontját, szociális reformtörekvéseket tulajdonít neki, a birtokviszonyok megváltoztatásának programját, mintegy a paraszti érdekek képviselőjeként állítja elének

(119. o.). Említi például az ősiség el-törlése kapcsán elmondott beszédét, melyet Király a jobbágyfelszabadítással kapcsolatba állítva értelmez. A beszéd ezzel szemben sokkal inkább a földbir-tokát zálogba adott nemesség tulajdon-jogát hivatott védelmezni, hiszen célja az volt, hogy az ősiség eltörlésének kinyil-vánításával ne szűnjön meg azonnal a zá-logba adó minden joga a valamikor zá-logba adott birtokra vonatkozóan, ezt majd a kidolgozandó polgári törvény-könyvben szabályozzák. Deák valóban szót emelt a negyedtelkes volt jobbágyok választójogának biztosítása érdekében, amikor a felsőház a vagyoni censzust féltrelekre kívánta felemelni, de érvelése mindenekelőtt arra épült, hogy a válas-tójogot kapók száma lényegesen nem bővül tovább a negyedtelkes határ elfo-gadásával, ezért nem tartja indokoltnak azokat a félelmeket, mely szerint a válas-tójog arra nem érdemeseb birtokába kerül. Érvelése tehát nem mutat elvi meggyőződésű demokráta. Igen szem-becötlően hiányzik Király elemzéséből például a szőlődézsma és a zsellérek terheinek megváltásáról 1848. szept-ember 12-én elhangzott Deák beszéd, amelyben a következő szavakkal érvel emellett, hogy az állami kárpótlás mellett történő kötelező megváltás elvét ne ter-jesszék ki a zsellérekre: „Nem a szegény nép érdekében teszünk, ha mi az egyéni tulajdont nem tiszteljük. Vegyük fel gy-aakorlatilag! Néhány százezer embernek ajándékot adunk. Emlékezzünk arra, hogy a história nem mutat fel példát, hogy a népet az ajándékozás tette volna boldoggá; a népet a szorgalom, iparko-dás, mely a megválthatást könnyíti, teszi szabaddá és boldoggá”. A liberális elvek-teljes összhangban áll álláspontja, nehezen lehetne azonban azt a paraszti érdekek képviselőjeként értelmezni.

A kiegyezés értékelésénél a műben újra felbukkan a demokráta motív-uma: Deák a megállapodást nem öncél-nak tekintette, hanem olyan alappúnak, melyre „mindenki jogegyenlőségét” (170. o.) lehet felépíteni. Miután a ki-egyezési alaptörvények a polgári jog-egyenlőséget mindenki számára bizto-

sították, elérendő célként ismét csak a politikai jogegyenlőség szerepelhetne, állítását azonban Király nem bizonyítja. Említi ugyan Deák utolsó nagyobb parlamenti beszédét az állam és az egyház viszonyáról (1873. június 28.), mely – mint írja – „végrendeleettel ért fel, amiben azt hagyta meg, hogy Magyarország számára a helyes út előre, a demokrácia felé vezet, nem pedig visszafelé, arra, ahonnan jött”. (179. o.) Ez a beszéd azonban az állam és egyház szétválasztásának polgári elvét vetíti elének majdan megvalósítandó programként, a demokratikus politikai jogegyenlőség elvéről azonban nem szól.

A zavar forrása az, hogy Király nem különíti el a korban élesen megkülönböztethető liberális, demokrata, radikális fogalmakat, azok egybemosódnak, s ez nem segít tisztázni Deák pozícióját korának szellemi és politikai erőterében. A szerző időnként nemcsak Deáknak tulajdonít a valóságosnál radikálisabb nézeteket, Wesselényi híres 1835-ös szatmári beszédével kapcsolatban például azt írja, hogy a szónok „felszólította az egybegyűlt nemeseket, hogy tagadják meg a rezsimet” (39. o. — bár ezen a ponton a kötet fordítója is „besegített”, mivel az angol eredeti változatban az szerepelt, hogy ne engedjenek az udvar taktikájának, amivel az a jobbagység helyzetén javító reformokkal szembeni fellépésre igyekezni rávenni őket). Wesselényi per sze igen indulatos szavakkal ecsetelte a kormány ocsmány parasztvédői álorcáját, melynek színe alatt az szívja a nép zsírját, de a „rezsim” totális tagadásáról nyilvánvalóan szó sem lehetett.

Deák békeszerzői tevékenységének vázlata kevesebb problémalehetőséget rejt magában, hiszen pályáját a szilárd elvek mellett is valóban jellemezte a kompromisszumkészség, az egy adott kielezett politikai szituációban az esetenkénti közvetítési kísérletek. Mindazonáltal Király több ponton ezt is túlfeszíti, s Deák egyes megnyilatkozásaiba oda nem illő elemeket vetít bele. Egyszerű szövegértelmezési tévedés például az adminisztrációs rendszerről tartott 1845-ös beszéd idézése: „Nem kárhoztatja, sőt tiszteli az

oly becsületes férfiút, ki keblének tiszta meggyőződését fenntartva és követve közhivaltal vállal. Mert hiszen hol szükséges inkább a becsületes ember, mint éppen a közhivatalokban?” Király Béla kommentárja a következőképp szól: „Deák törekvése, hogy védje azoknak az embereknek a becsületét és tekintélyét, akik az 1840-es években, később pedig a Bach-korszak idején hivaltal viseltek, a legcsodálatra méltóbb tulajdonság.” (99. o.) Igen ám, de Deák beszéde így folytatódott: „Megvetést csak az érdemel, ki keblének tiszta meggyőződését, lekiismeretét, szóval önmagát megtagadja, hogy hivatalba léphessen. Nem állítja azonban, hogy az ily változás mellékes célokból történt. Lehet, hogy ily férfiúnak meggyőződése valósággal változott, és pedig mellékes tekintetek nélkül változott, tiszta és alapos okokból. Mindezek fölött csak Isten ítél. Megtörtént ugyan, hogy a változás után nemsokára az ily férfiú közhivaltal nyert, de hogy a közhivatal jutalma lett volna megváltozásának, azt ismét állítani nem meri. Lehet, hogy őt egyedül alkalmas voltáért, eszéért és becsületes jelleméért mózdították elő.” Ezekből a sorokból sugárzik az irónia, ami viszont lényegesen átértelmezi a szöveg pusztán a szavak külön vett értelméből adódó mondanivalóját. Jól rávilágít ez a példa a probléma gyökerére: Király igyeszik egységes pályaképet rajzolni, ugyanazokat az elemeket kimutatni a pálya minden egyes szakaszán, éppen ezért „áthistorizál” egyes jelenségeket és fogalmakat. A szólásszabadsági pereket követő megyei ellenállást például „passzív rezisztenciá”-nak nevezi, nyilvánvalóan az 50-es évek előképét keresve benne — ez az ellenállás azonban a megyék tiltakozó feliratainak keresztül nagyon is aktív volt. Ugyanez a helyzet a „kiegyezés” fogalommal. Deáknak a szólásszabadsági perek lezárása érdekében kifejtett tevékenységét az 1839–40-es országgyűlésen „első kiegyezési kísérlet”-nek nevezi, s hogy ez nem véletlen fogalmi egybeesés csupán, meg is erősíti a következő kijelentéssel: „Ha megfogadták volna Deák komoly érveit, ha a kormányzatnak lett volna képzelő-

tehetsége és előrelátása, már 1839 februárjában létrejöhett volna a kiegyezés a magyarok és az uralkodó között.” (50. o.) A politikai perekben elítéltek szabadon bocsátása körüli küzdelmeket ezzel ahistorikusan felnöveszti, a kiegyezési tárgyalások előképét keresi bennük. Olyan mesterséges elméleti konstrukcióba próbálja beleszorítani Deák életművét, amiből a tények, a Deák szövegek lépten-nyomon kitüremkednek.

Hiányzik viszont az életpálya egyes szakaszaiban fennálló politikai erőterajza. Az 1832–36-os országgyűlés kapcsán például a szerző következetesen kétpólusú megoszlásról, liberálisokról és konzervatívokról beszél. Valójában azonban ekkor a liberális tábor még csak formálódóban volt, és kereste helyét a kormánypárti konzervatívok és a rendi sérelmi ellenzék ugyancsak konzervatív erői között. Az 1840-es évek politikai vitáiban kulcsszerepet játszó Kossuth-Széchenyi vita elemzésekor a szerző igen helyesen nem vetíti vissza a Kossuth és Deák között a kiegyezés kapcsán kiobbant politikai ellentétet a reformkorba, feltételezve, hogy Deák félreállása 1843-ban eleve Kossuth politikájának kritikáját jelentette volna. A félreállítás motívumainak vizsgálatakor azonban – megítélésünk szerint – ismét csak a tágabb korból kellett volna kiindulni. Önmagában ugyanis az, hogy Deák önként át akarta adni a vezető szerepet Kossuthnak, nem magyarázza meg az 1843–44-es országgyűlésről való távolmaradását, hiszen Kossuth ekkor nem volt országgyűlési követ, így az alsótáblán azt a szerepet, amelyet Deák tekintélye kivívott az 1832–36-os országgyűlés utolsó időszakára, s tovább erősített az 1839–40-es diétán, Kossuth közvetlenül nem vehette át. Az 1843–44-es országgyűlés ugyanakkor az egész liberális ellenzéken belül válságot idézett elő, mindennekelőtt a háziadónak a nemesség általi vállalására vonatkozó tervek kudarca miatt, még Kossuth is arról írt megrendülten, hogy a kiváltságosok sohasem lehetnek a kiváltságok eltörlésének igazi hívei. Ezután valóban bekövetkezik egyfajta radikalizálódás és differenciálódás a liberális tábor programjában,

de ez sokkal inkább az országgyűlés után indul meg, Deák távolmaradási döntését még aligha befolyásolhatta. Ennek a folyamatnak a végpontja az Ellenzéki Nyilatkozat kibocsátása. Igaza van Király Bélának abban, hogy Deák ezúttal is a különböző erőket egybetartó szerepet játszott, mint írja a nyilatkozat „kompromisszum műve” (105. o.) volt. Hiányzik azonban annak rajza, milyen politikai erővonalak mentén tagolódtott a liberális tábor, kik között és milyen pontokon kellett „békét szerezni”.

Nem teljesen világos Deák pozíciója a különböző vélemények ütközőterében a nemzetiségi kérdést illetően sem. Amint azt Király is hangsúlyozza, Deákot nem jellemezte szélsőséges nacionalizmus. Ugyanakkor teljes mértékben támogatta a reformkorban megszülető nyelvtörvényeket, amelyek a nemzetiségi konfliktusok kiindulópontját képezték, ebben álláspontra semmiben sem különbözött például Kossuth nézeteitől. Az 1868-as nemzetiségi törvényről szólva a szerző azonosítja Deák és Eötvös álláspontját, itt viszont gondosabb különbségtételre lett volna szükség. Az is bővebb kifejtést igényelt volna, hogyan értelmezi Király a „reakciós nacionalisták” és a szabadelvű nacionalisták (173. o.) szembenállását a törvényjavaslat vitájában, s mindennekelőtt, hogy kiket ért „reakciós nacionalisták”-on.

A kompromisszumkészség igazolásának céljából Király némileg egyoldalúan hangsúlyozza Deák fenntartásait az 1860–61-ben újjászerveződő megyei mozgalommal kapcsolatban, hiszen Deák valóban bírálta egyes megyék igényét az igazságszolgáltatás azonnali átvételére, de az általa fogalmazott Pest megyei felirat kiállt az emigránsok megyei testületekbe való választása, a törvénytelen adók szedésének felfüggesztése mellett. A reformkori, illetve szabadságharcokori Deák „átradikalizálása” után nem meglepő, hogy Király 1861-ben Deákot „új társadalmi konzervativizmussal” (145. o.) vádolja, mivel most egy szót sem szólt a parasztság érdekében. Mindez azonban jogosulatlan vád Deákkal szemben, aki most is, a korábbiakhoz hasonlóan, kö-

vetkezetes liberális elveken nyugvó politikát folytatott. Az 1861-es országgyűlés politikai pártmegoszlása kellő súlyt kapott a kötetben. Király Deák első és második felirati beszéde között koncepcionális különbséget feltételez: míg az első engedékenyebb hangot ütött meg, „az 1867-es Kiegyezés dualizmusát vetítette előre” (149. o.), a másodikban a megegyezés lehetőségében csalódva „visszalendült maximalista álláspontjára” (151. o.). Deák valóban jelezte, hogy a törvényszabta kötelezettségeken túl is készek a birodalom súlyos terheiben osztozni, de azt is kinyilvánította, hogy a törvényes kapcsolat Magyarország és Ausztria között a perszonálunió, „a valóságos real-unióknak nyoma törvényeinkben nincs”. Az a törekvés, hogy a kiegyezésben megtestesülő, a magyar liberális politikai elit és a Habsburg-udvar közötti kompromisszumot kezdeményező Deák előképét keresse és megtalálja az életmű korábbi szakaszain, ismét csak arra készteti a szerzőt, hogy az adott politikai megnyilatkozások történeti kontextusát fellazítsa, Deák pályáját a korával együtt változó személyiség dinamikus rajza helyett a különböző időpontokból származó forrásokkal sok ponton ütköző állóképpé merevítse.

Az adatok, tények összeállítása több gondosságot igényelt volna. Az Ellenzéki Nyilatkozat fő programpontjainak felsorolásából hiányzik például a népképviselő elve és a felelős kormány. Landerer Lajos helyett minden magyarázat nélkül Léderer Lajos, Wenckheim Béla helyett Winckler Béla szerepel, a Batthyány-kormányt sem 1848. március 17-én iktatták be hivatalába. A sort hosszan lehetne folytatni még, gondos lektori munka mindenképp kiszűrhetné.

Megfontolást igényelt volna az is, hogy a könyv magyar nyelvű kiadása milyen változtatásokat igényel az eredeti szövegben. Elhagyható lett volna például a mintegy egy oldalas összefoglaló az 1848–49-es szabadságharc eseményeiről vagy a Vörösmarty az amerikai közönségnek bemutató („a kor legnagyobb romantikus költője” 138. o.) félmondat. Más pontokon ugyanakkor inkább pon-

tosításra lett volna szükség, például a Batthyányból, Kossuthból „és két másik személyből” álló küldöttség kitétel (102. o.) helyett. A magyar nyelvű kötet szerkesztési elve az volt, hogy az eredetiben szereplő idézetek egy részét elhagyták, csak a törzsszöveget fordították le, illetve néhány esetben az idézet szövege szerepel ugyan, de az eredeti jegyzetapparátus teljes elhagyása folytán mindenféle forrásjelölés nélkül. Sokkal szerencsésebb lett volna, ha a jegyzet – és a bizonyító forrásapparátust is közlik, mivel ennek hiányában csak az eredeti angol kötettel egybevetve ellenőrizhetők a kötetben foglalt állítások.

A kötet fordítása sem vall alapos munkára. Előfordulnak nyelvi félrefordítások (például a malomkő és a parasztság esetében a 32. oldalon), amelyek néhol a mondanivaló lényegét is torzítják. Az olvasó például értetlenül áll a 122. oldalon található kitétel előtt, miszerint 1848-ban „ha az ország politikusai továbbra is őrzik valamennyi kisebbség speciális nemzeti jogait,…” – hiszen nem voltak ilyen jogaik, amit őrizni lehetett volna. Az eredeti angol nyelvű változat viszont arról szól, hogy a megkezdett törvényalkotó munkát ezeknek a kisebbségi nemzeti jogoknak a biztosításával kellett volna folytatni. S ez lényeges különbség. A még sorolható kisebb jelentőségű hibák mellett a fordítás igazi gyengéje a fogalomhasználat kornak nem megfelelő volta: a megyéknek volt első követük és másodkövetük, de nem létezett „főkövetük” (32., 52. o.), ismeretlen fogalom a „liberalista” (110. o.) vagy az „alkotmányosok” (81. o.). Az Ellenzéki Nyilatkozatot sem célszerű következetesen kiáltványnak nevezni. Igen zavaró és a történeti kontextusnak nem megfelelő a „dzsentri” fogalom használata, a közneves helyett. Szükséges lett volna a korabeli nyelv- és fogalomhasználat alaposabb ismerete a hiteles fordításhoz. A bőven előforduló stilisztikai pongyolaságok látszólag csak „szépséghibát” jelentenek, mindazonáltal megnehezítik a könyv olvasását.

Igen tiszteletreméltó vállalkozás volt Király Béláé közel húsz évvel ezelőtt,

amikor azt a célt tűzte ki maga elé, hogy megismertesse a magyar liberalizmus kiemelkedő személyiségét az észak-amerikai olvasóközönsséggel, s ellensúlyozza a korábbi magyarellenes hamisításokat. A könyv mostani magyar nyelvű kiadása azonban a szerző, a fordító s nem utolsósorban a kiadó átgondoltabb és gondosabb együttes munkájának eredménye-

ként kellett volna napvilágot lásson. Ennek hiányában a magyar olvasóközönségnek még mindig nélkülöznie kell a Deák életművét megbízható adatokkal, az elmúlt évtizedek kutatási eredményeit összefoglalva bemutató monográfiát.

Deák Ágnes